

izginulih in deportiranih po 1. maju 1945. Objavljeni podatki kažejo na to, da je bilo v času od 1. 5. 45 do 12. 6. 45 deportiranih 600 oseb, med njimi 185 civilnih. Nedvomno pomenijo te številke hudo obremenitev za obdobje 40-ih dni Jugoslovanske uprave v Trstu, kljub temu pa so bile tudi te žrtve del skupnega seštevka vseh žrtev druge svetovne vojne. Če vemo, da se je vsa povojna polemika sukala prav okrog fojb, kar je bil izsiljevalni moment za najrazličnejše aspekte aktualne politike med državama, potem je delo, ki ga danes predstavljamo, tisti razjasnjevalni element, ki žrtve kvantificira, a jih vendarle postavlja v okvir vseh žrtev tržaške pokrajine v času druge svetovne vojne. S tem seznamom odpadajo vse špekulacije o tisočih izginulih, pa čeprav je tudi ugotovljeno število deportiranih v Jugoslavijo (601) zaprepaščujoče. Ugotovitve furlanskih zgodovinarjev prihajajo ob pravem času in objava imen padlih in izginulih prenaša polemiko iz publicistike na trdnejša tla zgodovine, kjer so argumenti bolj dokazljivi in predvsem bolj strokovni. V tem smislu gre avtorjem vsa hvala in pohvala za izvedbo tako kompleksnega projekta, ki je razsvetlil izredno komplicirano obdobje v tako kompleksnem prostoru, kot je bil to Trst v času nekaj desetletij. Nadaljnje raziskave in interpretacija bodo imele od tega dela dalje trdno osnovo, a ne le za eno kategorijo padlih ali pogrešanih (npr. fojbe, ki so bile tudi najbolj instrumentalizirane), ampak za vse, ki so zaradi ambicij redkih umrli nasilne smrti. Raziskave pri italijanskih kolegih (npr. Trst v II. svetovni vojni) posegajo namreč že na področja analize vojne ter njenih vplivov na civilno prebivalstvo, na preseljevanja velikih skupin ljudi, ter na iskanje vzrokov vključitve Italije v dogodke druge svetovne vojne. Agresivna politika Kraljevine Sabaudov po letu 1940 je bila vzrok za stotisoče padlih in pogrešanih od abesinskih puščav do ruskih step in v ta seštevke lahko vključimo tudi žrtve druge svetovne vojne na področju tržaške pokrajine.

Boris M. Gombač

Janez Cvirn, **Biser na Savinji**. (Izbor razglednic: Andreja Rihter). Nazarje : EPSI, 1993. 143 strani.\*

Sveti Avguštin pravi v 20. poglavju 11. knjige svojih *Izpovedi*: »Kolikor je doslej jasno in očitno, je to, da niti prihodnost ne biva niti preteklost (poprej namreč v 15. poglavju iste knjige beremo: Zakaj preteklega več ni, prihodnjega pa še ni). Potemtakem pravzaprav ne moremo reči: trije časi so – pretekli, sedanji in prihodnji. Natančneje bi se reklo takole: trije časi so – sedanost glede na preteklost, sedanost glede na sedanost in sedanost glede na prihodnost. Zakaj le v duši bivajo časi kot te vrste trojstvo, druge jih ne vidim: sedanost glede na preteklost je spomin, sedanost glede na sedanost je vpogled, sedanost glede na prihodnost je pričakovanje.«

Te načelne misli so izjemno pomembne za razumevanje bistva zgodovinarjevih opravkov. Povedo, da ima vsak človek »svojo« zgodovino (ne le »zgodovino sebe«), ki sicer ni zgolj »njegova«, je pa zato njeno razumevanje samo njegovo. Zato ni prav nič presenetljivo, da imajo raziskovalci »pretekle sedanosti« vselej kaj početi in potemtakem tudi pod obnebj fukuyamovskega filozofskega »konca zgodovine«, ki izhaja iz hegeljanskega doživljanja narave sveta, ni nikakršne bojazni, da bi zgodovinarji ostali brezposelni. Marksovski, v opredeljevanju prihodnosti komunistične utopije vgrajeni filozofski konec zgodovine pa je celo poskrbel za obilico dogodkov in dogajanj, ki bodisi s svojim molkom bodisi s svojimi krici kar vpijejo po historiografskem pretresu. Zgodovinar more provokativni pozdrav Vitomila Zupana *Na svidenje v naslednji vojni* brez skrbi preobrniti v *Na svidenje v naslednjem koncu zgodovine!*

Morebiti se le še na Slovenskem najdejo ljudje, ki mislijo, da je zgodovinske reči v historiografiji mogoče »od sedaj na vekomaj« postaviti »na njihovo mesto«. Svoje tovrstne nazore – pravcati Weltanschauung – tudi resolutno oznanjajo o vsaki priliki. Razlagajo celo, da je zgodovino pisje zgolj ažuriranje že obstoječih dognanj. Spomin (ne pozabimo, da je Mnemozina oz. Spomin mati muz – in Klío je ena izmed njih) naj bi torej bil le ažuriranje – morda bi se točneje reklo: recikliranje – vpogleda, le-ta pa spet samo času ustrezajoča predelava ali reparacija pričakovanja . . .

Kajti ažurirati pomeni zgolj adaptirati, akceptirati, apicirati, deklarirati, eksplicirati, ekscerpirati, rafinirati, referirati, rekurirati, revidirati, renovirati, retuširati, reklamirati, rezonirati, kalkulirati – od časa do časa tudi: kaj likvidirati ali anulirati in morda celo protestirati – in nazadnje triumfirati (pri tem pa se kajpak predvsem blamirati). Kadar kdo pomisli, da je v zgodovino pisju mogoče v vsakem času tudi ustvarjalno delati – kar v prvi vrsti pomeni konkurirati poprejšnjim razlagam – se iz ust pristašev ažuriranja zasliši vpitje o kriminalu (pomenljivo je Anton Novačan, ki je slovenski »liliput razpela in pluga« zelo točno označil kot deželo, v kateri je med »prepirniki dokaj domišljije«, svojo pripoved *Jokeljland* prenaslovil v *Kriminal!*), neomikanosti itd. Samo da se ustvari razlog za špetir – da se potem ni treba ukvarjati s kakim resnim poslom, temveč samo z blagoslovi jeze in zamer! Ampak zgodovino pisje vendar ni boj na življenje in smrt ne za vire in ne za njih interpretacije! Čas je, da »ljudske množice«, ki so v obdobju pod marksovskim žezlom zgodovino jemale v svoje roke, opustijo svoje polasčanje spomina in se začno ukvarjati z lastninjenjem česa bolj prijemljivega. Zgodovina je pač zadeva glave in ima svoje mesto predvsem v njej. In tudi v zgodovinski vedi so nepovratno minili tisti nepozabni, naravnost nostalgčno lepi časi, ko je pravi historiograf – kakor je to formuliral Milko Kos – delal le z roko in na roke . . .

Knjiga Janeza Cvirna je bleščeč dokaz za to, da je v zgodovino pisju še kako mogoče ustvarjalno delati tudi ob že tolikokrat obdelani temi (A. Gubo, J. Orožen itd.), kot je zgodovina Celja. K sreči si

\* Pričujoča ocena zadeva zgolj slovenski tekst knjige *Biser na Savinji*, ne spuša pa se v izbor razglednic ter v nemški in angleški prevod, saj se za razbor omenjenega njen pisec ne šteje sposobnega (morda bi angleški prevod lahko ocenil g. S. Klinar, ki sicer z velikim entuziazmom jemlje v pretres – in to sila temeljit – edicije založbe EPSI: upam, da je dobil recenzijski izvod!).

človek le v okvirih docela spekulativnega filozofiranja o mogočem, a ne dogodenem, lahko predstavlja, kakšne tekste o Celju bi bili prisiljeni prebirati dandanes, če bi bila oba dela zgodovinske vede, tj. zgodovinska znanost (sistem temeljnih zgodovinskih disciplin, ki se jim po zelo veliki pomoti pravi pomožne!) na eni ter zgodovino pisje na drugi strani, le ažuriranje že obstoječih dognanj. Namesto vsakemu in vsakršnemu bralcu vsestransko prijaznih del Janeza Cvirna, ki se ne ustavljajo pred nikomer in ničemer (razen pred dolgočasnostjo), bi se ubadali z bogve katerim »pomnoženim in poboljšanim« ponatisom brošure pastora Maya, iz katere bi duhu najnovejšega slovenskega časa ustrezno morali odstraniti zgolj velikonomško tendenco (zlasti prikaz dogodkov leta 1941)!!! Mislim, da je s tem drastičnim eksemplom vsakomur očitno pokazano, kako je na ideje o zgodovino pisju kot zgolj ažuriranju že obstoječih razlag in dognanj najbolje ter najproduktivneje takoj pozabiti, pa čeprav se urbi et orbi oznanjajo tudi v najuglednejših ustanovah. Bolje je s takšnimi krilaticami, ki gredo rade v uho, a dejansko zastrupljajo ozračje v stroki, ker vzpodbujajo neaktiven odnos do pretekle sedanosti, ne begati ljudi. Zgodovinar zgodovino vselej piše na novo. Zavedati se je treba sledečega: če je zgodovina faktor brez filozofije mogoča ter ima tako svoj smisel kot svoj pomen, filozofiranje o zgodovini brez faktov nima nobenega pomena, saj o svojem predmetu ničesar ne pove (ima morebiti kak smisel, ampak ta je izven zgodovinske vede).

Knjiga *Biser na Savinji* demonstrira, kako moreta pripovedna večšina in faktografska natančnost v zgodovino pisju hoditi z roko pod roko: med njima skratka ni treba izbirati kot med izključujočima se vrednotama in vrlinama. Še več: za dobro knjigo je naravnost neogibno upoštevati obe. To je kratko malo vprašanje strokovnosti oz. profesionalnega odnosa zgodovino pisca do lastne dejavnosti. Preprosto povedano: znati se mora! Knjiga, ki se ne bere le zaradi »prisilne recepcijske mobilizacije« (npr. samo kot predpisana literatura za ta ali oni študijski program), dejansko ni knjiga. Kakor ne more veljati za zgodovinarskega strokovnjaka tisti, ki ne obvlada metodologije zgodovinske znanosti, tako tudi ni zgodovino pisni strokovnjak tisti, ki ne obvlada večšine jasnega in tekočega pripovedovanja. Saj se ne terja kakšne virtuoznosti, le odgovornega odnosa do javne besede je treba: do nje je človek upravičen le tedaj, kadar ima kaj povedati, ne pa vsakokrat, ko mu pade na pamet, da bi se moral z inflatorno emisijo lastnega govora ali pisanja reprezentirati.

*Biser na Savinji* je delo, ki ga more v svoje »obzorje pričakovanja« ter v »recepcijsko kooperativno iniciativo in kompetentnost« (to so pojmi H. R. Jaussa in U. Eca, brez katerih si dandanes ni mogoče predstavljati resnega razmišljanja o recepciji teksta) zajeti vsakdo. Njegov avtor simpatično pusti do besede in celovite človeške podobe same akterje zgodovinskega dogajanja, kar je po mojem mnenju posebej dragoceno. Je pa tudi povsem v skladu s smerjo paradigmatških premikov v sodobnem zgodovino pisju. Hkrati knjiga nosi pečat osebnosti svojega ustvarjalca. Stilna avtoreferencialnost je tako ali tako nujnost vsakega teksta; zato nima nobenega smisla bežati pred njo. To je kakor težnost. In že načeloma: zakaj bi si človek prizadeval pisati na tak način, da bi lahko njegov tekst lahko ustvaril še kdo drug?! Zgodovinsko dogajanje o sebi pač ne more pripovedovati (more le »govoriti«) in bolje je, da zgodovino pisec niti ne poskuša ustvarjati iluzije o tem, kako je njegovo besedovanje nekaj neosebnega/nadosebnega: bralcu se zato lahko brez škode za svojo znanstvenost dá slogovno prepoznati. Navsezadnje so vsa zgodovinarjeva dognanja le njegova konstrukcija preteklosti in nič več. Morda so v kakšnem srečnem trenutku tudi rekonstrukcija, ampak tega ni mogoče vedeti. Kdor dvomi o tem, naj lepo počasi in s premislekom prebere knjigo Paula Veyna o rimski erotični elegiji, ki jo imamo zdaj tudi v slovensščini (priporočil bi še druga dela tega uglednega antikologa ter drugih, ki so z njim na isti »valovni dolžini«, ampak za začetek bo to kar dovolj!). So seveda ljudje, ki menijo, da mora poleg osebnih konstrukcij pretekle sedanosti (te s svojo različnostjo konkurirajo v strokovnem in ličnem duhovnem prostoru; v okvirih slednjega pa seveda deluje tudi zgodovino pisni trg) obstajati tudi kolektivna konstrukcija oz. podoba preteklosti (kot del družbene konstrukcije resničnosti), ampak recepcijski fiasco knjig, nastalih pod obnebjem takšnega načina razmišljanja (denimo Sperans, ki je triumfirale v obdobju vsesplošnega planiranja), postavlja to pod vprašaj. Zaradi najnaravnjšega dejstva, da različni ljudje v svoji edinstveni sedanosti živijo različne preteklosti in različno razmišljajo o zgodovini, dandanes prav nikomur ni treba izgubljati živcev ter histerično (ne historično!) vpiti na drugače misleče kot na neomikance, ljudi z majhno ustvarjalno močjo itd. To je le arhaična folklor. Vsem, ki mislijo, da morajo v zgodovino pisju stvari postavljati na njihovo mesto od sedaj na vekomaj in ki menijo, da je historiografija zgolj ažuriranje že obstoječih razlag, je treba zaklicati s Schillerjem »Sire geben Sie Gedanken Freiheit!«

Cvirnov *Biser na Savinji* ni in noče biti popolna ali celovita zgodovina Celja: stare razglednice, katerih izbor v omenjeni knjigi sega pretežno le do prve svetovne vojne, so narekemale omejitve na strukture vsakdanjega življenja; ideologija, ki jo transparentno izražajo nekatere podobe (z značilno ikonografijo v nacionalnih barvah in z motiviko – npr. Narodni dom in Nemška hiša), pa je terjala delno navezavo pripovedi še na politično sfero in na njene predstave o »dolgem trajanju« (Celje kot od nekdanj nemško mesto, kar ni nič drugega kot kolektivna konstrukcija preteklosti v okvirih družbene konstrukcije realnosti). Zato je knjigo posebej produktivno brati na ozadju avtorjevega dosedanjega opusa: medtem ko je strokovnemu bralcu namenjeni *Boj za Celje* predstavil politično zgodovino celjskega nemštva na poti od ustavovernega liberalizma do šovinističnega nacionalizma in je poljudnejši tekst *Kri v luft! Čreve na plot!* podal oris družabnega življenja v mestu ob Savinji (pripovedni tempo tega spisa je mogoče označiti z »allegro con brio«), je najnovejše Cvirnovo delo pravcati vodnik po »pretekli sedanosti« celjskih ulic in najbližje okolice. Besedilo kar kliče po nadaljevanju, zakaj tudi po letu 1918 se je v Celju dogajalo marsikaj zanimivega: Adolf Westen, ki je v mestu ob Savinji prišel tako rekoč s kovčkom v roki, je razvil svojo »kširfabriko« do za tisti čas izjemnega obsega in naravnost neslutnega pomena, na ulicah pa je ob znameniti, a za marsikoga nemalo čudaški svetovni popotnici Almi Maksimilijani Karlin slej ko prej bil glavna atrakcija orjaški in postavljajski dr. Anton Novačan, čigar rogovilasti podvigi so bili razvpiti

od Varšave na severu do Kaira na jugu (štel se je za potomca knezov Celjskih – če ne zakonskega, pa izvenzakonskega!). Okoli legendarno vitalne Novačanove osebnosti so se spletale skozinskoz resnične zgodbe, v katerih so le posamezna dejstva včasih bila izmišljena (npr. o tem, kako je Maribor za Jugoslavijo oziroma Slovenijo dejansko rešil prav on – kar pod mizo! –; o tem, kako je bil pri vprašanju republike največji monarhist, pri problemu monarhije pa najhujši republikanec; ampak da se je v Pragi spoprijel in »dogovarjal na roko« celo z »najmočnejšim človekom na svetu«, z gromozanskim češkim silakom Frizstenskym iz cirkusa Kludsky – in to samo zato, ker se mu ta ni hotel umakniti s pločnika – ter da je iz velikega spopada izšel z neodločenim izidom in z gentlemanskim stiskom rok, je kajpada čista resnica!). Celje ima posebno srečo, da je njegov utrip po prvi svetovni vojni v svoj objektiv ujel imenitni fotograf Pelikan in tako izjemno kakovostnega slikovnega gradiva za ta čas ne manjka. Kdor ima v svojem grbu zvezde pač mora k zvezdam!

Ko bo avtor pripravil drugo izdajo svojega *Bisera na Savinji* – kajti do nje bo prej ali slej moralo priti –, naj odpravi par pravopisnih spodrsljajev, okrajno sodišče na strani 12 pa naj popravi v ograjno. Morebiti bi bilo pametno dodati še karto mesta z nekdanjim in sedanjim poimenovanjem ulic, da bi se mogli tudi ljudje, ki niso iz Celja, lažje orientirati na podobah (iz) sedanosti prednikov. Sicer pa naj avtor tekst za božjo voljo pusti pri miru. Hkrati mu gre svetovati še tole: naj se nikar ne obremenjuje z mislimi tistih ne tako maloštevilnih in ne ravno nezgovornih ljudi, katerim njegova učinkovita in skozi številne objave razvidna delavnost ne da miru (zakaj zdi se, da Cvirnova podoba nekaternike noč in dan vznemirja kot kak Dapertutto). V nekem smislu je imel Kandid povsem prav, ko je zatrdil, da je treba obdelovati svoj vrt. Bolj ali manj dovtipno ukvarjanje z vsakodnevno življenjsko pragmatiko sodobnikov je vsekakor zunaj zgodovinarjevih strokovnih opravkov. S tem poslom se izven slovenske dežele ukvarjajo venticelli. Bralcev navsezadnje tudi prav nič ne zanima, kako dolgo se kdo s čim ukvarja, temveč zgolj, kako učinkovito mu to gre od rok. Sicer pa je že André Gide nekoč antološko lepo pojasnil: »Napadi, katerih tarča smo, dokazujejo, da smo napisali življenja polna dela. Napadajo me, torej sem. Veliko več dolgujem tistim, ki se vame obregujejo, kot tistim, ki me hvalijo. Veliko več dolgujem sovražnikom – kot prijateljem. (. . .) Ne bojte se biti ljudem zoprni ali si jih nakopati na glavo.«

Igor Grdina

**Ondile čez Stari vrh; Bani. Zgodovina kraškega naselja skozi stare katastrske mape, listine in pričevanja,** Trst : Slovensko kulturno društvo Grad – Bani, 1993. 188 strani.

Manjša vas Bani blizu Trsta je predmet raziskave knjige s kar malce nenavadnim naslovom *Ondile čez Stari vrh*. Tudi tokrat, kot že pri vrsti drugih tovrstnih publikacijah, je bilo slovensko kulturno društvo pobudnik predstavitve in objave gradiva, ki priča o domačih ljudeh, njihovi tradiciji in kulturi. V zadnjih letih je izšla vrsta publikacij, ki se med seboj razlikujejo po pristopu in vsebini, sestavljajo pa mozaik krajevne zgodovine o Slovencih, ki živijo v Italiji. Knjiga nam je dokaz, da tudi tako majhna vas kot so Bani, nudi dovolj gradiva za raziskavo o daljni in bližnji preteklosti Slovencev na Tržaškem.

V prostor in čas sta to lepo in strokovno zastavljeno publikacijo postavila dva uvodna članka. In sicer Ace Mermolja razmišlja o pomenu takih publikacij, Milan Pahor pa govori o visoki stopnji zamejskega zgodovinopisja.

O prvem naselju, ki ga najdemo že v srednjem veku, je našel sledi Samo Pahor. Domneva, da je imenski ustanovitelj Banov Matija Ban. Sledi tudi demografskemu razvoju te družine (v prilogi so podatki o družini Ban in njihovih rodbinskih zvezah 1619–1794). Škoda da obetajoči začetek sicer kratke razprave preide v drugem delu le v navajanje splošnih ugotovitev glede dejavnosti prebivalstva in arhitekture vasi.

Najstarejše zgodovine kraja se je lotil tudi Enrico Halupca, ki objavlja in komentira pravno listino škofa Dietamarisa iz leta 1139. Listina se je ohranila zaradi poznejših prepisov do danes. V njej se omenja kraj Licusel, dialektalna oblika imena Ligusello in avtor sklepa, da odgovarja kraju v neposredni bližini Banov.

O katastrskih mapah kot dragoceni dediščini preteklosti razmišlja Pavel Stranj. Zelo nazorno je opisal pojav katastrskih map, predstavil terezijanski, jožefinski in francisejski kataster ter poudaril njihov pomen pri proučevanju preteklosti posameznih krajev.

Marta Verginella podaja predvsem gospodarsko in demografsko podobo Banov v 19. stoletju. Zbrala je katastrske podatke iz leta 1829 in to dokaj statistično sliko Banov in tamkajšnje vaške skupnosti popestrila z listinami dveh družinskih arhivov ter tako razkrila dinamično in kompleksno sliko družinskega in vaškega življenja iz 19. in začetkov 20. stoletja.

Vpogled v banovsko vinogradniško dejavnost v desetletjih na prehodu iz 18. v 19. stoletje je podal Aleksej Kalc. Vinogradništvo je tudi v tej vasi kot drugje dopolnjevalo kmečko ekonomijo, ki je slonela predvsem na poljedelstvu in živinoreji. S pomočjo serije popisov vinskega pridelka, nastalih od srede 18. stoletja dalje, je avtor rekonstruiral banovsko vinsko proizvodnjo v letih 1780–1795 in potegnil nekaj zaključkov o pomenu in dejavnosti vinogradništva v okviru takratnega vaškega gospodarstva.

Pavle Merku je obdelal ob pomoči zvočnih zapisov, ki jih je zbrala Kristina Kovačič, banovske mikrotoponome, Pavle Vidau pa je obdelal hišna in družinska imena.

O kraški arhitekturi sta pisala Peter Furlan in Enrico Halupca. Peter Furlan je opozoril na različne elemente kraške urbanistične strukture naselja Bani in podal kronološki pregled nastanka kraške hiše, Enrico Halupca pa je opisal obnovo občinskega vodnjaka pri Badalučki, ki je potekala sredi 19. stoletja in je bila, če pogledamo dokumente iz Zgodovinskega arhiva tržaške občine, dolga in zapletena (1843–1850).